

Iva Rinčić*

Sličnosti i razlike europske i američke bioetike u odnosu na temeljna bioetička načela

SAŽETAK

Unatoč kritikama i slabostima, zbirka bioetičkih načela - autonomija, pravednost, neškodljivost i dobročinstvo – do danas se održala kao jedno od najsnažnijih uporišta američke bioetike. Uz tradicionalne razloge američke sklonosti pragmatizmu, značajan argument opstojnosti tzv. *Georgetown mantr*e kriju se i u neumanjenom utjecaju knjige *Načela biomedicinske etike* Toma Beauchampa i Jamesa Childressa, od čije pojave 1970-ih autonomija, pravednost, neškodljivost i dobročinstvo čine standardno teorijsko i praktično polazište pobornika angloameričkih vrijednosti u bioetičkoj debati.

Otpor ili barem rezerviranost prema američkoj bioetici i njenim načelima u pojedinim je europskim zemljama prisutna duže vremena, kulminirajući prije nekoliko godina donošenjem dokumenata *The Barcelona Declaration Policy Proposal to the European Commission* (1998.), kao i konkretnim prijedlogom europske inačice bioetičkih načela: autonomija, dignitet, integritet, ranjivost (Rendtorff i Kemp, 2000.). Najnovija otkrića radova i ideja Fritza Jahra otvaraju novo poglavlje europske bioetičke povijesti, ujedno nudeći nove mogućnosti revizije njenih suvremenih bioetičkih načela.

Uvodni dio članka donosi temeljne sličnosti i razlike američkog i europskog pristupa bioetičkim načelima. U nastavku će se nastojati iznaći teorijska polazišta europskih bioetičkih načela u kontekstu osvrta na djelo Fritza Jahra kao moguće *platforme* načela europske bioetike.

Ključne riječi: bioetika, američka načela, Europa, Fritz Jähr

* Adresa za korespondenciju: Iva Rinčić, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini, Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci, Braće Branchetta 20, 51000 Rijeka, Hrvatska, e-mail: iva.rincic@medri.uniri.hr

Uvod

Razvoj bioetike, posebno kada je riječ o američkoj postpoterijanskoj verziji, od samog je početka obilježen snažnim zahtjevima za konkretnim rješenjima i moralnim opravdanjima novonastalih moralnih problema. Razlog tome, osim karaktera problema samih, bilo je shvaćanje postojećih moralnih tradicija (poput religije) i teorija (etika vrlina, konsekvencionalistička, deontološka) kao previše generaliziranih i apstraktnih, potaknuvši time uspostavu novog sustava temeljenog na načelima/principima. Začetak tog metodološkog pristupa, ali i do danas dominantni teorijski okvir, čini knjiga *Načela biomedicinske etike (The Principles of Biomedical Ethics)* Toma Beauchampa i Jamesa Childressa (1979.) u izdanju Oxford University Press. Doživjevši do danas nekoliko izdanja, ova je knjiga jedno od najutjecajnijih bioetičkih djela, i u samoj etičkoj praksi, i kao polazište brojnih kritika, te pokušaja revizija njome uspostavljenih načela.

U članku će se prikazati geneza nastanka i temeljna obilježja spomenutih načela, razlozi i smjerovi njihove revizije u drugim kulturama, uz uspostavu alternativnih sustava načela, posebno na nama bliskim europskim prostorima.

Podrijetlo i razvoj američkih bioetičkih načela

Početak zajedničkog rada Beauchampa i Childressa na uspostavi etičkih načela započeo je serijom predavanja i pisanja 1975. na Institutu za etiku Kennedy (engl. *Kennedy Institute of Ethics*), nastavivši se i cijele sljedeće godine¹. 22. prosinca 1976. Tom L. Beauchamp postao je član Nacionalne komisije za zaštitu ljudskih ispitanika u biomedicinskim i istraživanjima ponašanja (engl. *National Commission for the Protection of Human Subjects of Biomedical and Behavioral Research*) – sa zadaćom pripreme Dokumenta Belmont (engl. *The Belmont Paper*), kasnije doradenog u Izvješće Belmont (engl. *The Belmont Report*)².

¹ Riječ je o *Total Immersion Course*, preteči današnjeg *Intensive Bioethics Coursea*. U prvim idejama o budućoj knjizi, osim Beauchampa i Childressa, autor je trebao biti i psihijatar Seymour Perlin. Perlin se kasnije morao povući iz rada na knjizi, no Beauchampa i Childressa je povezo s izdavačkom kućom Oxford University Press, u kojoj je i sam objavio knjigu *Handbook for the study of suicide* (Childress, 2003., 48).

² Preuzevši mjesto Stephena Toulmina u Komisiji, Beauchamp je u Komisiji, koju je formirao američki Kongres, trebao istražiti temeljna etička načela u skladu s Nacionalnim zakonom o istraživanju (engl. *The National Research Act*) iz 1974. Spomenutom je prethodila sekcija održana od 13. do 16. veljače 1976. u *Smithsonian Institution's Belmont Conference Centeru* na kojoj su se prisutni (Kurt Baier, Alasdair MacIntyre, James Childress, Tristram Engelhardt, Alvan Feinstein, LeRoy Walters) približili formulaciji budućih načela – uvažavanje osoba, dobročinstvo i pravednost. U finalnoj verziji Izvješća posebno korisni bili su prilozi Roberta Levinea *Povezanost biomedicinskog i istraživanja ponašanja, te prihvaćene i rutinske prakse* (engl. *The Boundaries between Biomedical and Behavioral Research and Accepted and Routine Practice*) i Jaya Katza *Istraživanja s ljudskim bićima* (engl. *Experimentation with Human Beings*) (Beauchamp, 2003., 17-19, 38-39).

Za razliku od načela proklamiranih Izvješćem (uvažavanje osoba, dobročinstvo, pravednost), strateškog dokumenta istraživačke etike, u svojim su pisanjima Beauchamp i Childress prvenstveno bili usmjereni pitanjima kliničke etike i zdravstvene prakse. Zastupajući različita etička polazišta (Beauchamp je bio utilitarist, dok je Childress kao profesor kršćanske etike pripadao deontološkoj tradiciji) (Childress, 2003., 47-48), spomenuti su autori već u prvoj verziji knjige iz 1976. naznačili koncept tzv. "srednjih načela", ispreplićući načela i slučajeve: "autonomija (uvažavanje kapaciteta za donošenje odluka autonomnih osoba); neškodljivost (izbjegavanje nanošenja štete); dobročinstvo (osiguranje dobrobiti i prevaga nad rizikom) i pravednost (pravda u raspodjeli dobrobiti i rizika)" (Beauchamp, 2003., 23), *povezujući i kombinirajući* pravila obaju teorijskih pristupa, oslanjajući se snažno na radove prethodnika³. Od prvog izdanja sadržaj *Načela* bio je otvoren trajnoj raspravi koautora, ali i drugih stručnjaka iz tog područja, održavajući tako stvarno stanje, ali i promjene u području biomedicinske etike. Kulminacija je uslijedila u četvrtom (1994.) i petom izdanju (2001.), poglavljima o "*kritičkoj i konstruktivnoj evaluaciji*" teorija i postavljenih okvira, te premještanjem argumenata u područje tzv. *common morality* (Childress, 2003., 51), podrazumijevajući pri tome moralnost američkog predznaka. Spomenuto nije prošlo bez reakcija; Herrison-Kelly ističe da *common morality* čini jednu od dviju temeljnih postavki principalizma; riječ je o setu općeprihvaćenih normi koji osigurava njenu globalnu primjenjivost (lako je uočiti apsurd - moralnost se postiže karakterom svoje univerzalnosti, što joj istovremeno osigurava održivost univerzalne prihvaćenosti)⁴. "American common morality", ističe također Herrison-Kelly, glavni je razlog "neprijateljskog" odnosa prema pristupu Beauchamp-Childress u drugim zemljama.

Naime, od samog početka percipiran kao primarno "američki" komplet načela - autonomija, pravednost, neškodljivost i dobročinstvo - do danas su zadržali status najutjecajnijeg *seta* bioetičkih načela i standard teorijskog, ali i praktičnog polazišta angloameričkih utjecaja u bioetičkoj debati. *Georgetown mantra*⁵, kako glasi popularno ime spomenutog seta, nedvojbeno se pokazala uspješnom i održivom u rješavanju brojnih bioetičkih scenarija, istovremeno ne izbjegavši oštre i brojne

³ Ross, W. D. (1930.), *The Right and the Good*, Oxford, Clarendon Press; Ross, W. D. (1939.), *Foundations of Ethics*, Oxford, Clarendon Press; Brandt, R. (1968.), *Toward a Credible Form of Utilitarianism*. U: Bayles, M. (ur.), *Contemporary Utilitarianism*, Garden City NY; Doubleday Anchor Books, itd.

⁴ Druga je postavka ona o nepostojanju prvenstva pojedinog načela, "svako je načelo *prima facie* prvo i kao takvo, ovisno o kontekstu može biti prevladano drugim" (Herrison-Kelly, 2003., 65). To na više mjesta ističu i sami autori načela, pravdajući se, između ostalog, pogrešnim tumačenjem načela uvažavanje autonomije kao načela autonomije. Ne pripisujući prvenstvo niti jednom, pa tako ni načelu uvažavanja autonomije, u sukobu pojedinca i zajednice njihov okvir ipak pretpostavlja svojevrsnu prednost načela autonomije koja za sobom vuče druga pravila (Childress, 2003., 53-54).

⁵ Taj su sarkastično-ironični naziv navodno ponudili K. Danner Clouser i Bernard Gert.

kritike. Američkom se pristupu zamjeralo štošta: da ima premalo sadržaja (može značiti gotovo sve), da ima previše sadržaja (nameće američki sustav vrijednosti), da ima previše načela (neškodljivost i dobročinstvo trebalo bi svesti na zajedničko načelo korisnosti), kao i premalo načela (nedostaju vrline poput brige, naklonosti, dobrote itd.). Isticala se dominacija načela autonomije u odnosu na druga načela, kao i limitiranost američkog pristupa u shvaćanju cjelokupnog sklopa različitih dimenzija ljudskog bića. Uspješno objedinivši deontološku (temeljenu na dužnostima) i konsekvencijalističku (temeljenu na posljedicama) teoriju, Beauchamp i Childress *propustili* su treći put koji se desetak godina kasnije pojavio u bioetici, stekavši i u Europi zavidnu popularnost. Riječ je o etici vrlina prisutnoj već kod Aristotela, koja i danas ima velik utjecaj u suvremenoj europskoj filozofskoj misli. Ostavivši izvan svog vidokruga etiku vrlina, *Georgetown mantra* kritizirana je zbog “kratkoročnog hedonizma, prekomjernog individualizma, prikrivenog nihilizma”, nepovratno si ograničivši pristup u pojedine europske zemlje, tradicionalno pod snažnim utjecajem kontinentalne filozofije (Häyry, 2003., 199-201).

Kritike na račun američkog principalizma u Europi su se posebno intenzivirale početkom 1990-ih godina. Uz pretpostavku da su osamdesete još bile pod dojmom prvih izdanja *Načela* (entuzijazam prema knjizi Beauchampa i Childressa posebno je bio prisutan kod engleskih bioetičara, poput Raanana Gillona, koji je 1985. objavio knjigu *Philosophical Medical Ethics*), početak posljednjeg desetljeća 20. stoljeća donio je sve glasnije priloge kritičnog predznaka (Holm, 1995.). U Europi, koja u spomenutom razdoblju prolazi uspone i padove političkih sustava i traži zajednički izlaz iz vlastite podijeljenosti, četiri načela iz Georgetowna sve su češće imala etiketu *uljeza* u (europskim) bioetičkim, pravnim i političkim debatama. Konačan je zaključaj bio jedan - europska bio-etika, bio-pravo i bio-politika trebaju biti utemeljene na europskim vrijednostima, koje su više reflektivne i komunitarne, a konačno i *etičnije* u odnosu na pragmatičnu zbirku uvezenu iz SAD-a.

Europska bioetička načela⁶

Nije trebalo dugo čekati da se i u Europi, razapetoj između nužnosti očuvanja nacionalnih posebnosti i jačanja integracijskih procesa, krene s inicijativama stvaranja njoj primjerenijeg *seta* bioetičkih vrijednosti. Prvi korak u smjeru njihovog formiranja pokrenulo je Dansko etičko vijeće (*Det Ethiske Råd*) projektom *Bioetika i pravo* (engl. *Bioethics and Law*) (1993. - 1998.), nakon čega je uslijedio projekt

⁶ Poglavlje Europska bioetička načela u većoj mjeri preuzeto je iz knjige *Europska bioetika: ideje i institucije*, koju je autorica objavila u izdanju zagrebačke Pergamene 2011. godine.

BIO-MED II, BMH4-95-0207 (1995. - 1998.), pod nazivom *Osnovna etička načela u bioetici i biopravu* (engl. *Basic Ethical Principles in Bioethics and Biolaw*). Koordinator ovog projekta bio je Peter Kemp, profesor i direktor Centra za etiku i pravo u prirodi i društvu (dans. *Center for etik og ret i natur og samfund*) iz Kopenhagena. U suradnji 22 institucijskih partnera cilj projekta bio je upozoriti na neka nova bioetička i društvena pitanja unutar biomedicine i istraživanja zdravlja. Poticaj spomenutom cilju bilo je uvjerenje da glavni problem suvremene bioetičke rasprave leži upravo u prekomjernom isticanju poštovanja načela autonomije, pod američkim utjecajem postajući sveprisutno i u europskom kulturnom, civilizacijskom, ali i političkom okruženju. Naime, kako je istaknuto u Završnom izvješću spomenutog projekta, djeca, nekompetentne osobe, senilne i osobe s demencijom, mentalno hendikepirane osobe, kao i svi ostali možda i nesvjesno ovisni o drugima, intelektualno i(li) fizički, nesposobni su zaštititi sami sebe. Očigledno je, dakle, da postoje skupine marginaliziranih i ugroženih ljudi koje, po svojim fizičkim, psihičkim, dobnim i drugim određenjima, nisu u poziciji prakticirati načelo autonomije u punom smislu njegova značenja i primjene. Sasvim je opravdano stoga postaviti pitanja poput: sastoji li se uvažavanje osobe samo od uvažavanja njene autonomije, odnosno je li načelo samoodređenja jedino i glavno etičko načelo društvene, ali i individualne odgovornosti u području bioetike i bioprava. Odgovori na ova, ali i brojna druga pitanja, zahtijevali su proučavanje i propitivanje i triju novih načela: dignitet, integritet i ranjivost (Final Report to the European Commission on the Project *Basic Ethical Principles in Bioethics and Biolaw* 1995-1998 Part B, 1999., 2). Osim Izvješća, završetak projekta 1998. obilježen je i donošenjem Barcelonske deklaracije, "prijedloga politika upućenih Europskoj komisiji kao pokrovitelju projekta, ali i svim drugim zainteresiranim stranama: političarima, edukatorima, istraživačima i praktičarima, konačno svim građanima Europe." (Rinčić, 2011., 104).

Prema Kempu i Rendtorffu uzimanje u obzir spomenutih načela ne iscrpljuje se samo po sebi, te je pogrešna njihova hijerarhijska interpretacija. Načela izražavaju različite dimenzije brige i interesa za zaštitu ljudskih bića, a relacije koje imaju prema konkretnim slučajevima treba sagledavati kao dinamički hermeneutične. Imajući svoje mjesto unutar šireg kruga interpretacija, slučajevi i načela međusobno utječu i određuju jedan drugog. Načela nije moguće apstraktno definirati, nego ih je potrebno sagledavati u svjetlu konteksta u kojem se primjenjuju, jednako kao što i spomenute situacije odražavaju opća pravila i načela. "Zahtijevamo teoriju "refleksivne prosudbe" (engl. *reflective judgement*) za razumijevanje i odlučivanje relacija između načela i slučajeva. Stoga je nužno prevladati čistu kazuistiku, kao i kruti principizam." (Rendtorff i Kemp, 2000., 21).

Cilj sudionika projekta *Osnovna etička načela u bioetici i biopravu*, odnosno grupe autora Barcelonske deklaracije bila je revizija bioetičkih načela, definiranje novih i njihova uspješna primjena u europskoj bioetičkoj debati – zadržavši se i dalje u (metodološkoj) sferi principalizma, pitanje je u kojoj su mjeri američku metodologiju uspješno uvezli u Europu. S time u vezi podsjetimo da je paralelno s ovim projektom u Europi, nakon godina političkih nastojanja, donesena i Konvencija o ljudskim pravima u medicini, koja i danas nema punu potporu europskih zemalja i ukazuje na dubinu europskih različitosti u pogledu bioetičkih vrijednosti. Američki pragmatizam i krutost u definiranju i nametanju načela kao metodološkog pristupa, u Europi je naišao na otpor i potaknuo traženja alternative, ne naišavši svojedobno na širi uspjeh (Sass, 2001., 221).

Novo, novo vrijeme

S pravom se stoga pitamo iscrpljuju li se tu i sve sličnosti, ali i razlike američke i europske bioetike, te kakvo je značenje najnovijih otkrića kojima je bioetičkoj javnosti (posebno onoj europskoj) postalo dostupno saznanje da, osim američke inačice bioetike (i svih njenih *spin-offova*), u Europi postoji znatno stariji slučaj upotrebe i razrade ovog pojma. Tvorac tog, prema sadašnjim saznanjima prvog dokumentiranog zapisa o bioetici iz 1926. (ali i šire razrade bioetičkog koncepta), njemački je filozof, teolog i učitelj iz Hallea na Saali, Fritz Jahr (1895. - 1953.). Činjenica da početak bioetičke povijesti umjesto u sedamdesetim godinama XX. stoljeća u SAD-u započinje 1926. u Njemačkoj, predstavlja puno više od ispravke povijesnih podataka. Nakon što su čitave generacija onih koji su se bavili njenim počecima i konceptualnim određenjima usvojile i prihatile bioetiku kao američki proizvod u zemljopisnom i kulturološkom smislu (baveći se (ne)prihvatanjem koncepta *american common morality*), danas je očito da njena (pret)povijest započinje bitno ranije i mijenja cjelokupno okruženje svog nastanka i razvoja.

Otkrivanje Europe kao podneblja u kojem se prvi put u radovima Fritza Jahra pojavljuje bioetika nije samo pronalaženje novog teritorija, nego nudi potpuno novi/star(ij)i civilizacijsko-kulturološki okvir koji u središte svog interesa više ne stavlja puku praksu biomedicine, nego život u njegovu najširem poimanju. Shvaćena na taj način, rasprava o stvarnim korijenima bioetičke znanosti smjera povezivanju bioetike s Europom kao kontinentom i njenom tradicijom/ama, istovremeno dajući potpuno nov zamah teorijskom i konceptualnom revidiranju i *europaiziranju* bioetike, na svim njenim razinama i oblicima pojavnosti, kao i moguće odbacivanje bioetičke paradigme od koje se očekuje odgovor na način etičke *check-liste*.

Pred nama su nedvojbeno velika pitanja, ne samo ona u svakodnevnoj medicinskoj i znanstvenoj praksi i o njoj, nego i ona koja smjeraju suštinskim pitanjima. U tom procesu možda upravo definiranje i primjena europskih načela može poslužiti kao osjetljiv metodološki aparat, *lakmus papir* buduće metodološke i konceptualne orijentacije. Na ovaj ili onaj način, europska je bioetika i kultura tako dobila novu priliku, na nama je odgovornost kako ćemo je iskoristiti.

LITERATURA

1. Beauchamp, T. L. (2003.), The Origins, Goals, and Core Commitments of *The Belmont Report* and *Principles of Biomedical Ethics*. U: J. K. Walter i E. P. Klein (ur.), *The story of bioethics: from seminal works to contemporary explorations* (str. 17-46), Washington, Georgetown University Press.
2. Childress, J. F. (2003.), *Principles of Biomedical Ethics: Reflections on a Work in Progress*. U: J. K. Walter i E. P. Klein (ur.), *The story of bioethics: from seminal works to contemporary explorations* (str. 47-66), Washington, Georgetown University Press.
3. Clouser K. D., Gert B. (1990.), A critique of principlism. *Journal of Medicine and Philosophy*, 15(2):219-236.
4. Häyry, M. (2003.), European values in bioethics: Why, what, and how to be used?, *Theoretical Medicine*, (24): 199-214.
5. Herrison-Kelly, P. (2003.), The Principlist Approach to Bioethics, and its Stormy Journey Overseas. U: M. Häyry i T. Takala (ur.), *Scratching the Surface of Bioethics* (str. 65-77). Amsterdam-New York, Rodopi.
6. Holm, S. (1995.), Not Just Autonomy – The Principles of American Biomedical Ethics, *Journal of Medical Ethics*, 21(6): 332-338.
7. Fritz, J. (1926.), Wissenschaft vom Leben und Sittenlehre (Alte Erkenntnisse in neuem Gewande,, *Mittelschule*, 40 (45): 604-605.
8. Rendtorff, J. D. i Kemp, P. (2000.), *Basic Ethical Principles in Bioethics and Biolaw, Vol. I. Autonomy, Dignity, Integrity and Vulnerability*, Copenhagen, Center for Ethics and Law, Barcelona, Institut Borja de Bioètica.
9. Rinčić, I. (2011.), *Europska bioetika: ideje i institucije*, Zagreb, Pergamena.
10. Sass, H.-M. (2001.), Introduction: European Bioethics on a Rocky Road, *Journal of Medicine and Philosophy*, 26(3): 215-224.

Similarities and differences between European and American bioethics with respect to basic bioethical principles

ABSTRACT

In spite of criticism and its weaknesses, the set of bioethical principles – autonomy, justice, non-maleficence, and beneficence – has survived until present as one of the strongest footholds of the American bioethics. Beside traditional reasons based in a general American tendency toward pragmatism, a significant argument of the persistence of the so-called „Georgetown mantra“ has also been concealed in the uncurtailed influence of the book *The Principles of Biomedical Ethics* by Tom Beauchamp and James Childress: since the appearance of this book in the 1970s, autonomy, justice, non-maleficence, and beneficence have become a standard theoretical and practical starting point of the pleaders for Anglo-American values within the bioethical debate.

Resistance, or, at least, aloofness toward the American bioethics and its principles, has been present in some European countries for a longer time, culminating a few years ago in the passing of *The Barcelona Declaration Policy Proposal to the European Commission* (1998), as well as in the concrete proposal of a European variant of bioethical principles: autonomy, dignity, integrity, and vulnerability (Rendtorff and Kemp, 2000). The most recent discoveries of Fritz Jahr's works and ideas, open a new chapter of European bioethical history, offering at the same time new possibilities for the revision of its contemporary bioethical principles. The introduction part of the paper presents basic similarities and differences between the American and European approaches to bioethical principles. In the following part, it has been attempted to find theoretical footholds of European bioethical principles within the context of Fritz Jahr's work as a possible *platform* for the principles of European bioethics.

Key words: bioethics, American principles, Europe, Fritz Jahr